

<https://doi.org/10.15407/socium2024.01-02.135>
УДК [355.011:316.485.26]

Creative Commons Attribution 4.0 International

Олійник А.М., д-р соціол. наук, д-р екон. наук, професор Університету “Меморіал”, м. Сент-Джонс, Канада, A1C 5S7, email: aoleynik@hotmail.com, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5229-1052>

ГРОМАДСЬКА ДУМКА В УКРАЇНІ ТА РОСІЇ: ЕФЕКТИ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ, ФАКТОРНА ЗУМОВЛЕНІСТЬ І ВПЛИВ НА ПОЛІТИЧНІ РІШЕННЯ¹

У статті здійснено порівняння впливу громадської думки про війну на політичні рішення в Україні та Росії. Актуальність дослідницького питання про вплив громадської думки на хід війни в Україні має два обґрунтування. По-перше, Україна перебуває у стані війни, захищаючись від агресії з боку Росії. По-друге, Президент України В. Зеленський був обраний на цю посаду серед іншого завдяки його передвиборчій обіцянці розвивати пряму демократію та механізми участі населення у політичному процесі, що актуалізує звертання до громадської думки. Автором було використано дані масових опитувань у двох країнах у 2023 та 2024 роках, проведених Київським міжнародним інститутом соціології та Левада-Центром. За допомогою контент- і регресійного аналізів досліджено відповіді на “відкрите” та два “закритих” запитання. Продемонстровано, що громадська думка в Україні може відрізнятися від офіційної позиції за ключовим питанням і має власну динаміку, при цьому зміни у масових політичних настроях у 2024 р. були особливо помітними, і ставлення респондентів до можливих територіальних поступок ілюструє цю тенденцію. Розглянуто питання про переваги та недоліки такої ситуації в умовах війни. Запропоновано розглянути варіант ведення більш активної контрпропаганди серед російського населення, де наявні несуттєві зміни у громадській думці й офіційному дискурсі були односпрямованими, а “гуртування навколо прапора” в аналізований період продовжувалося.

Ключові слова: моніторинг громадської думки, територія, пропаганда, контрпропаганда, масові опитування, війна, джерела інформації.

Oleynik A.M., Doctor Habil. in Sociology, Doctor Habil. in Economics, Professor, Memorial University of Newfoundland, St. John's, Canada, A1C 5S7, email: aoleynik@hotmail.com, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5229-1052>

PUBLIC OPINION IN UKRAINE AND RUSSIA: CONSEQUENCES OF THE ALL-OUT WAR, EXPLANATORY FACTORS AND ITS IMPACT ON POLITICAL DECISIONS

The paper compares the impact of public opinion about the war on political decisions in Ukraine and Russia. The research question is relevant in two senses. First, Ukraine defends itself against Russia's unprovoked aggression. Second, Ukraine's President Zelensky was elected in 2019 on the promise to

¹ Автор вдячний керівництву Київського міжнародного інституту соціології та Левада-Центру за можливість працювати з даними масових опитувань, проведених цими дослідницькими організаціями, та трьом анонімним рецензентам журналу “Український соціум” за зауваження.

develop direct democracy and various mechanisms of public participation in the political process, and that actualizes research of public opinion. The author used the data of the results of mass surveys conducted in the two belligerent countries in 2023 and 2024 by the Kyiv International Institute of Sociology and the Levada Center. Answers to an open-ended question and two closed-ended questions were analyzed using content analysis and regression analysis. It is demonstrated that public opinion in Ukraine had its own dynamics and changed independently of the official position of the authorities. Changes in the public opinion in 2024 were particularly noticeable, and the perception of potential territorial concessions illustrates this tendency. Advantages and disadvantages of the independence of public opinion at wartime are considered. It is proposed to consider more active counterpropaganda efforts targeting Russia's population, where the minor changes in public opinion and the authorities' position were in the same direction; and rallying around the flag effect continued during the analyzed period.

Keywords: *monitoring of public opinion, territory, propaganda, counterpropaganda, mass surveys, war, sources of information.*

Доповідь Дж. Гелапа [1] на зборах Американського філософського товариства у період розпаду Другої світової війни була присвячена питанню про роль громадської думки у прийнятті важливих рішень, від яких залежить хід війни. Чи потрібна загальна мобілізація? Чи варто переводити економіку на воєнні рейки? Які обмеження у повсякденному житті мають діяти під час воєнного стану? Нині в Україні пошук відповідей на ці запитання також є актуальним², і це актуалізує суспільну значущість досліджень громадської думки в умовах війни.

Дослідження впливу громадської думки на хід війни. Вивчення впливу громадської думки на збройні конфлікти привертають особливу увагу дослідників у США – країні, що взяла участь у багатьох локальних і регіональних конфліктах після Другої світової війни. Американські вчені слідом за Дж. Гелапом продовжують шукати відповіді на запитання, чи повинна громадська думка у демократіях впливати на прийняття рішень про війну та мир [2].

Демократії традиційно вважаються менш войовничими, ніж країни з іншими політичними режимами, адже щоб розпочати війну чи долучитися до збройного конфлікту, демократично обраний лідер повинен мати чіткий мандат від виборців. Такі винятки, як війна в Іраку, лише підкреслюють загальне правило [3]. Війна 2003–2011 рр. в Іраку не мала широкої підтримки у країнах – лідерах міжнародної коаліції, а саме у США та Великій Британії.

Питання міжнародної безпеки виявилися важливим чинником оцінки діяльності обраних лідерів. Політична кар'єра демократично обраних лідерів значною мірою залежить від рішень щодо участі країни у збройному конфлікті та його наслідків для населення [4]. З-поміж них військові та цивільні втрати є найбільш значущими наслідками. На початку війни, поки втрати не стали відчутними, політична та соціальна мо-

² Стаття є розгорнутою та переробленою версією публікації у газеті “Дзеркало тижня”, а саме: Олійник А. Якою буде перемога над Росією? Головні варіанти, що влаштують українців. *Дзеркало тижня*. 13.06.2024. URL: <https://zn.ua/ukr/WORLD/jakoju-bude-peremoha-nad-rosijeju-holovni-varianti-shcho-vlashtujut-ukrajintiv.html>

білізація сприяє зростанню популярності лідерів воєнного часу та гуртуванню населення навколо них. Ця тенденція має назву ефекту “гуртування навколо прапора” [5]. Ефект гуртування навколо прапора діє обмежений час, а зростання втрат нівелює цей ефект у демократіях.

Ефект “гуртування навколо прапора” може продовжуватися значно довше у недемократичних режимах, де більше можливостей для штучного підтримання мобілізації населення та приховування втрат. К. Кізілова та П. Норіс стверджують, що у російському випадку ефект “гуртування навколо прапора” був викликаний війнами у Чечні (активна фаза у вересні 1999 р. – квітні 2000 р.), Грузії (серпень 2008 р.) та Україні, і продовжувався роками (рис. 1), а не місяцями, як у США [6]. На їхню думку, В. Путін розпочав повномасштабне вторгнення в Україну саме з метою підвищення своєї популярності, маючи на меті вибори 2024 р.

Рішення про повномасштабне вторгнення приймали не у Києві, хоча залишається питання, чи можна було уникнути подальшої ескалації агресії, що розпочалась у 2014 р. або принаймні відтермінувати її, і це питання потребує окремого аналізу. З цієї точки зору, в українському випадку йдеться не про вплив громадської думки на рішення про участь у збройному конфлікті, а про вплив на рішення про відповідь на агресію іншої країни. Тому дослідницька проблема може бути сформульована як нерівність і диференційованість *впливу громадської думки на рішення розпочати та продовжувати збройну агресію у російському випадку і на рішення протистояти збройній агресії – в українському.*

Рис. 1. Динаміка підтримки В. Путіна російським населенням, %

Джерело: складено автором за даними опитувань Левада-Центру³.

³ Одобрение деятельности В. Путина. Левада-Центр. 2024. URL: <https://www.levada.ru/indikatory/>

Актуальність дослідницького питання про вплив громадської думки на хід війни в Україні має два обґрунтування. По-перше, Україна перебуває у воєнному стані, захищаючись від агресії з боку Росії, і від результатів війни залежить майбутнє української нації. По-друге, Президент України В. Зеленський був обраний на цю посаду серед іншого завдяки його передвиборчій обіцянці зробити так, що “тільки Народ України формуватиме основні завдання для влади через референдуми та інші форми прямої демократії”⁴, що актуалізує питання досліджень громадської думки та її впливу.

До початку повномасштабної війни представники новообраної влади активно займалися пошуками діючих механізмів прямої демократії. Достатньо згадати опитування 25 жовтня 2020 р. та прийняття Закону України “Про всеукраїнський референдум”⁵. Близько 5 млн людей відповіли на “5 запитань від Президента України В. Зеленського” під час місцевих виборів. Одне запитання стосувалося “права України на використання безпекових гарантій, визначених Будапештським меморандумом, для відновлення її суверенітету та територіальної цілісності”⁶. Хоча у соціологів щодо організації опитування було багато запитань⁷, і його результати не можна вважати репрезентативними, саме його проведення, ймовірно, свідчило про бажання прислухатися до громадської думки. Закон України “Про всеукраїнський референдум” визначив “правові засади здійснення народного волевиявлення через всеукраїнський референдум”, предметом якого може бути питання “про зміну території України”⁸.

Саме питання про вплив громадської думки на хід війни ми розглянемо на прикладі ставлення населення України та Росії до можливих територіальних поступок як умови закінчення бойових дій, де територіальне питання є одним з головних у збройному конфлікті, розв’язаному Росією⁹.

Теза про повернення “історичних російських територій” використовується російськими діячами для обґрунтування спроб відновити імперію, незважаючи на міжнародне право та ставлення українців до цього. В. Путін згадав “історичні російські території” в Україні у своїй статті “Про історичну єдність росіян та українців”: “Ми ніколи не допустимо, щоб наші історичні території і близьких для нас людей, які проживають там, використовували проти Росії”. Територія є невід’ємним елементом

⁴ Зеленський В. Передвиборча програма кандидата на пост Президента України Володимира Зеленського. 2019. URL: <https://program.ze2019.com/>

⁵ Закон України “Про всеукраїнський референдум” від 26.01.2021 р. № 1135-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1135-20>

⁶ Дорош С. “Слуга народу” показала результати опитування Зеленського: що далі. *BBC news Україна*. 26.10.2020. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-54685272>

⁷ Єгорова А. Що не так з ініціативою “всенародного опитування” в день місцевих виборів? *Детектор медіа*. 16.10.2020. URL: <https://cs.detector.media/reforms/texts/181584/2020-10-16-shcho-ne-tak-z-initsiatyvoyu-vsennarodnogo-opytuvannya-v-den-mistsevykh-vyboriv/>

⁸ Там само.

⁹ Ведернікова І. Війна чи мир. Українці хочуть повернути кордони 1991 року, але чіми руками? Результати соціологічного дослідження. *Дзеркало тижня*. 15.07.2024. URL: <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/vijna-chi-mir-ukrajintsi-khochut-povernuti-kordoni-1991-roku-ale-chijimi-rukami-rezultati-sotsiologichnoho-doslidzhennja.html>

імперського дискурсу Росії, адже історично імперії не мали чітких кордонів та були орієнтовані на зовнішню експансію [7]. Тоді як в українському дискурсі про війну територія відіграє іншу роль: у національно-визвольному дискурсі наголос робиться на окупації українських територій і необхідності їх повного звільнення [8].

Метод дослідження та джерела інформації. Хоча основна увага у дослідженні приділяється Україні, український дискурс про війну порівнюється з російським. Додання Росії до порівняльного аналізу потребує пояснень, особливо в українському науковому товаристві. З точки зору Дж. Гелапа [1, р. 177], бажання спиратися на громадську думку в Росії було б таким же необґрунтованим, як спроби проводити опитування у нацистській Німеччині, адже пропаганда не залишає місця для свободи преси та належного інформування про війну.

Таке порівняння доцільне тільки в обмеженому сенсі. Пропаганда війни поширена в Росії, її результативність після початку повномасштабної війни тільки зростала [8], проте ідеал повного та об'єктивного інформування є недосяжним у будь-якій країні у воєнному стані. Жодна сучасна війна не висвітлювалась без обмежень для діяльності медіа [9], і війна Росії проти України не становить виняток. Питання якості та повноти інформування завжди відносне, що не виключає порівнянь ситуації в Україні із ситуацією в країні-агресорі.

Як джерела емпіричної інформації використано результати масових опитувань, проведених Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС) в Україні¹⁰ та Левада-Центром в Росії¹¹. В Україні використовувалась комп'ютерна система телефонного опитування (САТІ), в Росії проводились опитування "віч-на-віч". Левада-Центру вдалося відстояти свою незалежність навіть в умовах цензури, але ціною отримання статусу "іноземного агента" та накладення російськими правоохоронцями обмежень на його діяльність. На Заході дані Левада-Центру розглядають як більш достовірні порівняно з даними інших російських організацій [6, р. 7].

Запитання про ставлення до війни у воєнних умовах є чутливими, адже ймовірність, що респонденти повторюють офіційно сформульовану позицію, відповідаючи на них, є особливо великою у російському випадку через щільний контроль з боку уряду та правоохоронних органів у цій країні.

Левада-Центр проводив методичні експерименти, наприклад, з методом списку для оцінки якості відповідей на запитання про "спеціальну військову операцію" [10, р. 11]. При відповіді на це запитання були використані два варіанти списку відповідей, в одному з яких було додано "чутливий варіант", пов'язаний із "спеціальною військовою

¹⁰ Грушецький А. Якими українці бачать відносини України і Росії. Київ: КМІС, 2023. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1253&page=1&y=2023&m=6>. Було опитано 2013 респондентів віком 18 років і старше, які проживають у всіх регіонах України (крім АР Крим). Для приведених нижче запитань статистична похибка вибірки не перевищувала 2,9%.

¹¹ Конфликт с Украиной. Левада-Центр. 2023. URL: <https://www.levada.ru/2023/03/02/konflikt-s-ukrainoj-otsenki-fevralya-2023-goda/>. Опитано 1626 респондентів віком 18 років і старше, які проживають у 50 суб'єктах Росії. Для приведених запитань статистична похибка вибірки також не перевищувала 2,9%.

операцією”. Респондента просили зазначити загальну кількість відповідей, з якими він погоджується, не вказуючи конкретні відповіді. Різниця у відповідях при використанні обох варіантів свідчить про кількість тих, хто погоджується на “чутливий варіант”, і якщо різниця перевищує похибку вибірки, її можна інтерпретувати: наприклад, якщо статистична похибка не перевищує 3%, то 10-відсоткова різниця у відповідях з використанням двох варіантів списку вказує на те, що “чутливий варіант” обирає 7–13% респондентів.

Інструмент опитування містив три запитання: “відкрите” (перше) та два “закритих” (друге й третє):

1. Як Ви вважаєте, чому Росія вторглася в Україну? (українська версія). Як Ви вважаєте, чому Росія розпочала “спеціальну військову операцію” в Україні? (російська версія).

2. На які із зазначених джерел Ви найчастіше покладаетесь у пошуках інформації про бойові дії з Росією? (українська версія). На які із зазначених джерел Ви найчастіше покладаетесь у пошуках інформації? (російська версія).

3. Деякі люди стверджують, що для укладення мирної угоди з Росією Україні потрібно буде піти на важкі компроміси. Як Ви поставилися б до того, щоб Україна визнала Донбас у повних межах Донецької та Луганської областей офіційною частиною Росії в обмін на те, щоб Росія припинила бойові дії проти України та вивела війська з України? (українська версія). Чи є для Вас повернення ЛНР і ДНР у склад України бажаною, припустимою, неприпустимою умовою укладання мирної угоди? (російська версія).

Ставлення до війни у цілому та готовності до територіальних поступок як варіанта її завершення зокрема можна вивчати за допомогою “закритого” запитання з варіантами відповідей і “відкритого”: запитання з підрахунком частоти слів. У запропонованому Дж. Геллапом “п’ятивимірному дизайні” інструментарію опитування використовується комбінація “відкритого” та “закритих” запитань [11]. Перевагою “відкритого” запитання є те, що саме респондент вибирає слова для своєї відповіді, що підвищує якість даних. “Закриті” запитання є більш поширеними завдяки відносній легкості обробки відповідей на них і можливості використання статистичного аналізу, тоді як відповіді на “відкриті” запитання теж можна обробляти за допомогою статистичного аналізу, причому результати такої обробки допомагають краще інтерпретувати дані, отримані за допомогою “закритих” запитань.

Ми мали можливість зробити дві хвили опитування: у 2023 р. (у лютому в Росії й у травні в Україні) та 2024 р. (у лютому в Україні й у травні в Росії). Формулювання запитань не змінювались, але однаково наявність результатів тільки двох вимірювань ставлення до територіальних поступок виключає повноцінний аналіз її динаміки. Всі вибірки були ймовірнісними (2013 та 2008 респондентів в Україні, 1626 та 1601 – у Росії). Українські вибірки були репрезентативними для населення контрольованих урядом України територій [12]. Варто також зауважити, що КМІС ще кілька разів ставив запитання про ставлення до територіальних поступок, сформульоване дещо по-іншому (рис. 2).

Рис. 2. Розподіл відповідей респондентів на запитання: “З яким з цих тверджень щодо можливих компромісів для досягнення миру з Росією Ви згодні більшою мірою?”, %

Джерело: складено автором за: [12, ch. 7].

Результати: від рішучості до сумнівів. Рисунок 2 демонструє стійкість українців. Переважна більшість респондентів в Україні продовжує вважати, що за будь-яких обставин Україна не повинна відмовлятися від жодних територій, навіть якщо через це війна триватиме довше та виникнуть загрози збереженню незалежності. Спротив агресії став важливим елементом формування української нації: “Українська політична нація інтегрується довкола ідеї спільного опору російській агресії незалежно від національної приналежності кожного і на повній підтримці діяльності свого війська та вищої влади” [13, с. 17]. Результати інших досліджень з використанням зібраних в Україні даних також вказують на стійкий характер українського спротиву агресії [14].

Рішучість українців протистояти агресії відповідала офіційній позиції українського керівництва щодо переговорів з Росією, що війна закінчиться переговорами, і “формула миру Президента Зеленського”¹² буде порядком денним цих переговорів. Ця формула передбачає повне відновлення територіальної цілісності країни: “Територі-

¹² Філософія Української Формули миру. 2023. URL: https://www.president.gov.ua/storage/j-files-storage/01/19/45/a0284f6fdc92f8e4bd595d4026734bba_1691475944.pdf

альна цілісність та суверенітет України мають бути відновлені щодо всієї її території у межах міжнародно визнаних кордонів, як вони були визначені на момент проголошення незалежності України у 1991 р., що включає всі без винятку тимчасово окуповані Російською Федерацією частини території України”¹³.

Проте у 2024 р. сприйняття війни українцями відчутно змінилось: суспільна думка стала більш сприятливо ставитись до можливих компромісів. З якими варіантами закінчення війни суспільство зможе погодитись і чи варто скоригувати офіційну позицію у тому ж напрямі, в якому почала рухатись громадська думка?

Відповіді українців у лютому 2024 р. на “відкрите” запитання про те, чому, на їхню думку, Росія вторглася в Україну, вказують на наявність протилежних тенденцій порівняно з травнем 2023 р. Після підрахування за допомогою програми контент-аналізу WordStat частотності слів, які були використані респондентами, ми зосередились на тих з них, які змінились найбільш істотно (значення d Коена перевищують 0.8)¹⁴. Зміни у вживанні ключових понять, що перевищують рівень істотної значущості, показано на рисунку 3.

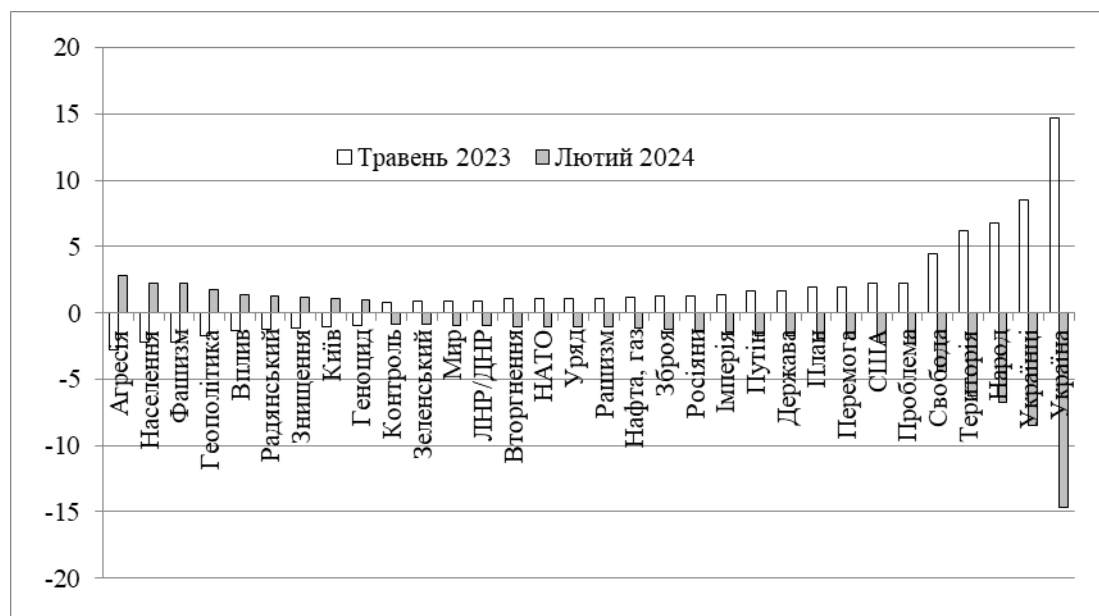

Рис. 3. Слова, використані у відповіді на запитання: “Як Ви вважаєте, чому Росія вторглася в Україну?”, Україна, значення d Коена

З одного боку, українці стали висловлюватися більш непримиренно: у 2024 р. вони частіше використовують такі слова, як “ворог” ($d = +6,39$), “агресія” ($d = +2,84$), “фашизм” ($d = +2,22$), “знищення” ($d = +1,16$) та “геноцид” ($d = +0,94$). Зокрема, “тому

¹³ Там само.

¹⁴ d Коена використовується для оцінки розміру ефекту, зокрема в аналізі текстових даних [15].

що це споконвічний ворог”, “історично агресори на всіх нападають”, “загарбники, знищити Україну”. З іншого боку, українці стали краще усвідомлювати геополітичний контекст повномасштабної війни: “Захищає свої геополітичні інтереси за рахунок України”, “Геополітика, спровокували західні партнери”.

На відміну від національного контексту повномасштабної війни, її геополітичний вимір контролювати важче. Про перемогу та мир у 2024 р. українці говорили менше, ніж у попередній рік ($d = -1,95$; від’ємні значення вказують на відносну рідкість поняття у відповідному році).

Відповіді на запитання про параметри можливої мирної угоди підтверджують, що українці у 2024 р. краще, ніж у 2023 р., усвідомлюють складний характер питання про умови закінчення війни. Відповідаючи на це запитання, респондент мав можливість погодитися визнати Донбас частиною Росії в обмін на припинення війни або відкинути таку можливість, і кількість респондентів, для яких такий компроміс зовсім неприйнятний, зменшилася з 77,5% у 2023 р. до 57,2% у 2024 р. (скорочення на 20,3%).

Окремо констатуємо, що офіційна позиція українського керівництва щодо можливих компромісів як умови закінчення війни в аналізованій період залишалась незмінною, а отже, зміни у громадській думці відбувалися незалежно від офіційно декларованого курсу.

Тенденції щодо сприйняття можливого компромісу в Росії є протилежними. За останній рік зросла кількість респондентів, які відкидають ідею повернення окупованих територій як умову закінчення війни: результати проведених Левада-Центром опитувань вказують, що проти повернення Донбасу Україні виступають три чверті росіян (75,1%), тоді як торік таких було 71,3% (похибка вибірки становить 2,9%).

Про зростання кількості непримиримо налаштованих росіян свідчить і динаміка відповідей на “відкрите” запитання про причини вторгнення Росії в Україну (рис. 4). У 2024 р. слова “фашизм” ($d = +3,77$), “звільнити” ($d = +1,39$), “знищити” ($d = +0,89$) та “битися” ($d = +0,83$) зустрічались у відповідях істотно частіше, зокрема, у таких конструкціях, як “знищити бандерівців”, “знищення бандерівського режиму”, “фашистів знищити”. Водночас про офіційно названі причини “спеціальної військової операції” російські респонденти почали згадувати відносно менше: “НАТО” ($d = -3,2$), “територія” ($d = -5,98$) та “ЛНР/ДНР” ($d = -11,55$).

Більшість росіян у цілому підтримують позицію влади, яка теж відкидає можливість компромісів, причому в російському випадку громадська думка та офіційно декларований курс в аналізованій період суттєво не змінилися, а несуттєві зміни у громадській думці й офіційному дискурсі були односпрямованими.

Географічний вимір змін у суспільній думці в Україні привертає до себе особливу увагу. У 2023 р. жителі західних регіонів країни (Волинської, Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської, Хмельницької, Чернівецької, Закарпатської та Рівненської областей) були налаштовані найбільш непримиренно проти територіальних поступок: 83,2% серед них відкидали таку можливість. У 2024 р. їхнє ставлення до можливого компромісу змінилося сильніше, ніж у інших регіонах України (рис. 5): нині

компроміс неприйнятний на заході України для 56,3% корінних жителів, які там проживають до початку повномасштабного вторгнення (-26,9%). На півдні України (у Дніпропетровській, Запорізькій, Миколаївській, Херсонській та Одеській областях) “непохитних” ще менше – 53,7% (-19,9%).

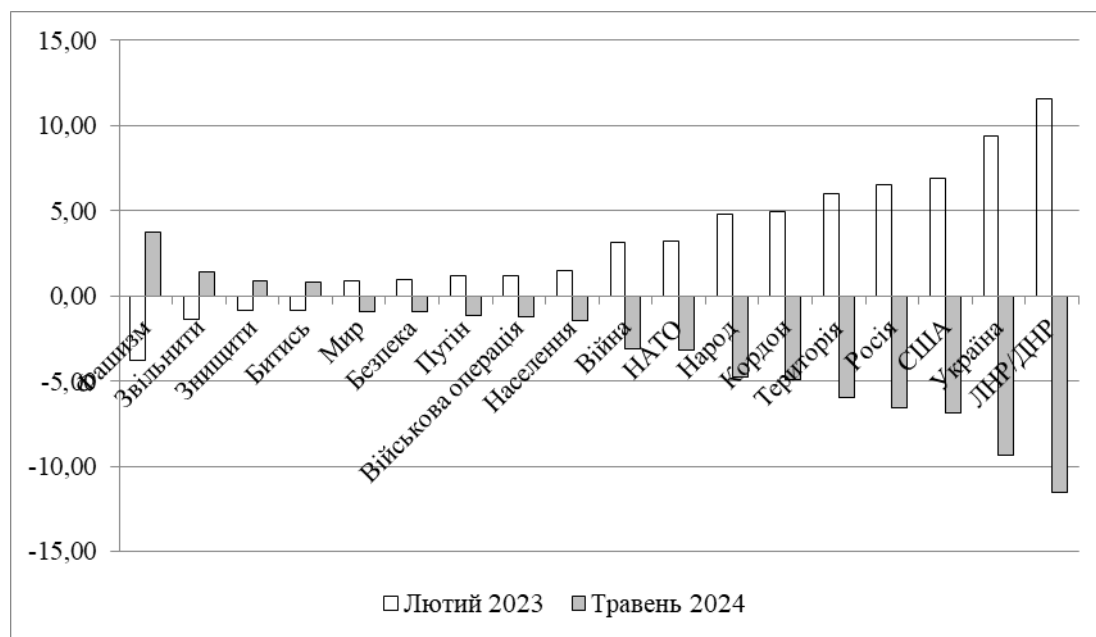

Рис. 4. Слова, використані у відповіді на запитання: “Як Ви вважаєте, чому Росія розпочала “спеціальну військову операцію” в Україні”, Росія, значення *d* Коена

Корінні жителі західних областей у минулому часто були прикладом національної свідомості [16, р. 330]. Чи стане сьогодні їхнє більш сприятливе ставлення до територіальних поступок зразком для жителів центру, півдня та сходу України? Не можна виключити, що нові настрої на заході України є передвісником більш радикальних змін в інших регіонах, як це трапилось у минулому.

Аналіз факторів, що підвищують або зменшують імовірність прийняття ідеї територіальних поступок для закінчення війни, підтверджує таку можливість. Факторний аналіз був зроблений за допомогою логістичної регресії (метод Forward: conditional), і його результати представлені в таблиці 1, яка містить дані про відношення шансів для змінних із статистично значущими критеріями χ^2 (Wald). Жителі заходу України у 2024 р. мали більше шансів погодитися на компроміс, тоді як у 2023 р., навпаки, ймовірність неприйняття територіальних поступок була вищою саме у західних регіонах. Нове ставлення до територіальних поступок на заході України стало найсуттєвішою зміною порівняно з динамікою інших факторів.

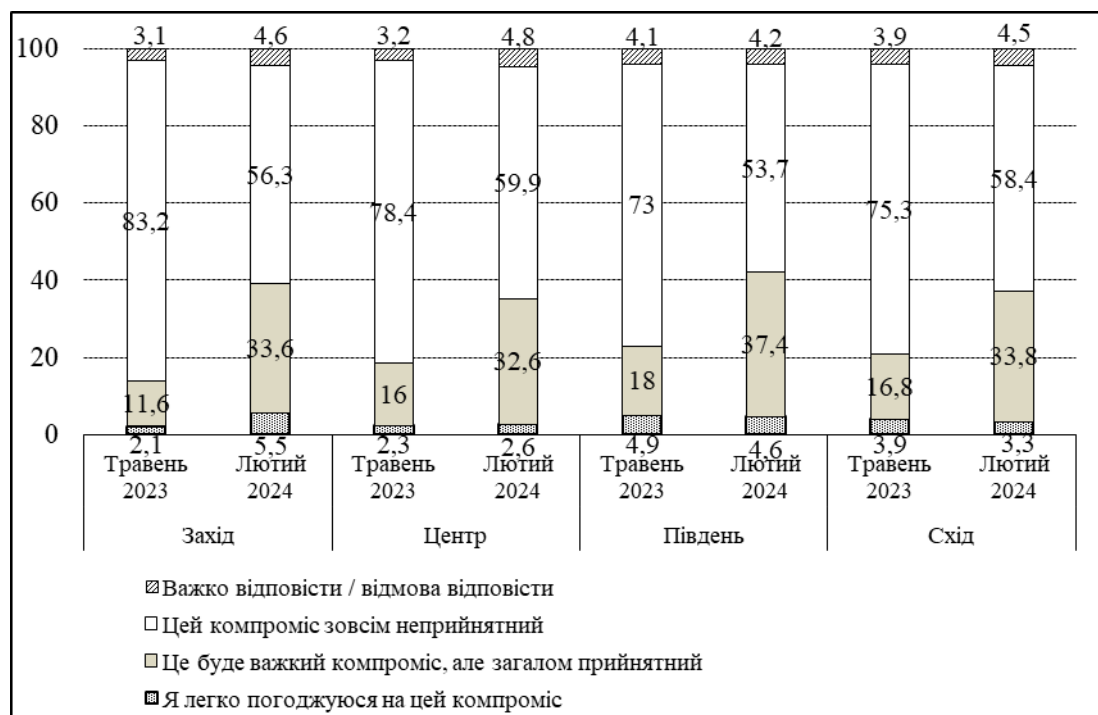

Рис. 5. Розподіл відповідей респондентів на запитання: “Деякі люди стверджують, що для укладення мирної угоди з Росією Україні потрібно буде піти на важкі компроміси. Як Ви поставилися б до того, щоб Україна визнала Донбас у повних межах Донецької та Луганської областей офіційною частиною Росії в обмін на те, щоб Росія припинила бойові дії проти України та вивела війська з України?”, за регіонами, Україна, %

Імовірність погодитися на територіальні поступки була у 2024 р. вищою у тих респондентів, які згадали Донбас, відповідаючи на запитання про причини вторгнення Росії в Україну. “Звільнення Донбасу” є одним з головних наративів російської пропаганди [8]. Слово “держава” відіграло прямо протилежну роль. Його використали у своїх відповідях ті респонденти, які мали більше шансів відмовитися від територіальних поступок. Наголос на державі відрізняє і виступи В. Зеленського [17, ch. 5] від пов’язаних з війною промов інших політичних лідерів, проте в українських новинах про війну порівняно з висвітленням війни за кордоном він відсутній [17, ch. 6].

У російському випадку зміни теж стосуються географічного виміру суспільної думки, але вони є менш радикальними (табл. 1). У 2024 р. згодних повернути Донбас Україні як умову закінчення війни відносно побільшало на Далекому Сході, хоча населення європейської частини Росії більш безпосередньо відчуває наслідки війни. У 2023 р. географія не була в Росії значущим фактором впливу на ставлення до можливих компромісів.

Таблиця 1

Фактори, що підвищують (мають значення менше ніж 1) або зменшують (мають значення понад 1) імовірність погодитися на повернення Донбасу у повних межах Донецької та Луганської областей в обмін на припинення бойових дій, відношення шансів (Exp(B)), Росія

	Лютий 2023 р.	Травень 2024 р.
Згадав НАТО, говорячи про причини вторгнення	0.414*	0.161**
Згадав Донбас, говорячи про причини вторгнення	0.379**	0.245**
Згадав фашизм, говорячи про причини вторгнення	0.487**	0.368***
Російське телебачення як джерело інформації	0.637***	0.703*
Російські телеграм-канали як джерело інформації	0.658**	
Підтримую дії В. Путіна	0.198***	
Підтримую війну	n.a.	0.151***
Житель Далекого Сходу		2.301**
Житель великих міст (населення понад 500 тис. жителів)		0.402**
Вік	1.022***	1.009*
Чоловіча стать	0.452***	
Cox & Snell R ²	0.146	0.2
Nagelkerke R ²	0.209	0.296

Примітка: у таблицях 1 і 2:

*** Відповідний критерій хі-квадрат Вальда статистично значущий при Р-значенні 0,1%.

** Відповідний критерій хі-квадрат Вальда статистично значущий при Р-значенні 1%.

* Відповідний критерій хі-квадрат Вальда статистично значущий при Р-значенні 5%.

Вплив джерел інформації на ставлення респондентів до територіальних поступок в обох країнах підтверджує значну роль пропаганди та контрпропаганди у формуванні поглядів на закінчення війни. У 2023 р. користувачі російських соціальних мереж і підписники російських телеграм-каналів в Україні мали більше шансів погодитися на територіальні поступки для закінчення війни (табл. 2), і навпаки, аудиторія українського радіо та інтернет-видань була налаштована проти територіальних поступок відносно більш рішуче.

Цього року українському уряду вдалося підвищити ефективність “Єдиних новин” як важеля контрпропаганди. Респонденти, які покладаються у пошуках інформації про війну на “телемарафон”, тепер мають кращі шанси відкинути ідею територіальних компромісів. Водночас вплив російських соціальних мереж і телеграм-каналів перестав бути значущим фактором.

Ця перемога на медійному полі бою може виявитися пірровою: аудиторія “Єдиних новин” постійно зменшується (рис. 6), і якщо у 2023 р. на телебачення у пошуках новин покладалися 64,8% українців, то цього року – 51,1% (–13,7%). Це істотно менше,

ніж аудиторія українських телеграм-каналів (75,3%, +3%), українських інтернет-видань (72,2%, +7,5%) і західних соціальних мереж (65,1%, +1,4%). Три найпопулярніші сьогодні джерела інформації не впливають на ставлення українців до варіантів закінчення війни.

Таблиця 2

Фактори, що підвищують (мають значення менше ніж 1) чи зменшують (мають значення понад 1) імовірність відмовитися від визнання Донбасу у повних межах Донецької та Луганської областей офіційною частиною Росії в обмін на те, щоб Росія припинила бойові дії проти України та вивела війська з України, відношення шансів (Exp(B)), Україна

	Травень 2023 р.	Лютий 2024 р.
Згадав Донбас, говорячи про причини вторгнення	2.824**	2.452**
Згадав державу, говорячи про причини вторгнення	0.313*	0.447*
Українське телебачення як джерело інформації		0.73**
Українські газети та радіо як джерело інформації	0.689**	
Українські інтернет-видання як джерело інформації	0.614**	
Російські соціальні мережі як джерело інформації	2.901*	
Російські телеграм-канали як джерело інформації	2.541***	
Вважаю П. Порошенка лідером політичної опозиції	n.a.	0.551***
Вважаю С. Притулу лідером політичної опозиції	n.a.	0.502***
У цілому позитивно ставлюся до Й. Сталіна	2.467***	n.a.
Вважаю себе українцем	0.518**	0.502***
Спілкуюсь українською вдома		0.576***
Житель заходу України	0.692**	1.392**
Вік		1.022***
Чоловіча стать	0.661***	0.699***
Скрутне фінансове становище	1.422*	
Студент		0.416*
Cox & Snell R ²	0.07	0.095
Nagelkerke R ²	0.107	0.127

На відміну від Росії, де російське телебачення продовжує бути основним засобом пропаганди війни: у 2023 р. 63,5% респондентів використовували телебачення як джерело інформації, а у травні 2024 р. – 62% (рис. 7), важке питання про варіанти закінчення війни українці сьогодні вирішують у більшості випадків незалежно від медіа та уряду. Чи варто і надалі відмовлятися від територіальних поступок, навіть якщо через це війна триватиме довше, мобілізація буде більш масовою та існуватимуть загрози

збереженню незалежності? Чи потрібно бути стійким, коли будь-які зусилля на національному рівні однаково недостатні для зміни геополітичного контексту?

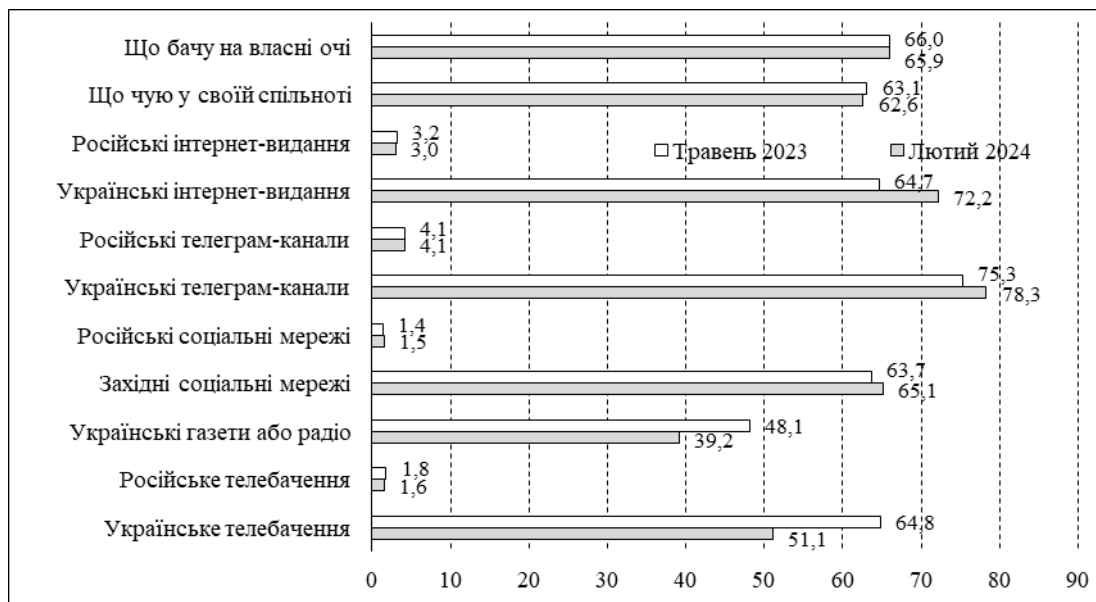

Рис. 6. Розподіл відповідей респондентів на запитання: “На які із зазначених джерел Ви найчастіше покладаетесь у пошуках інформації про бойові дії з Росією?”, Україна, %

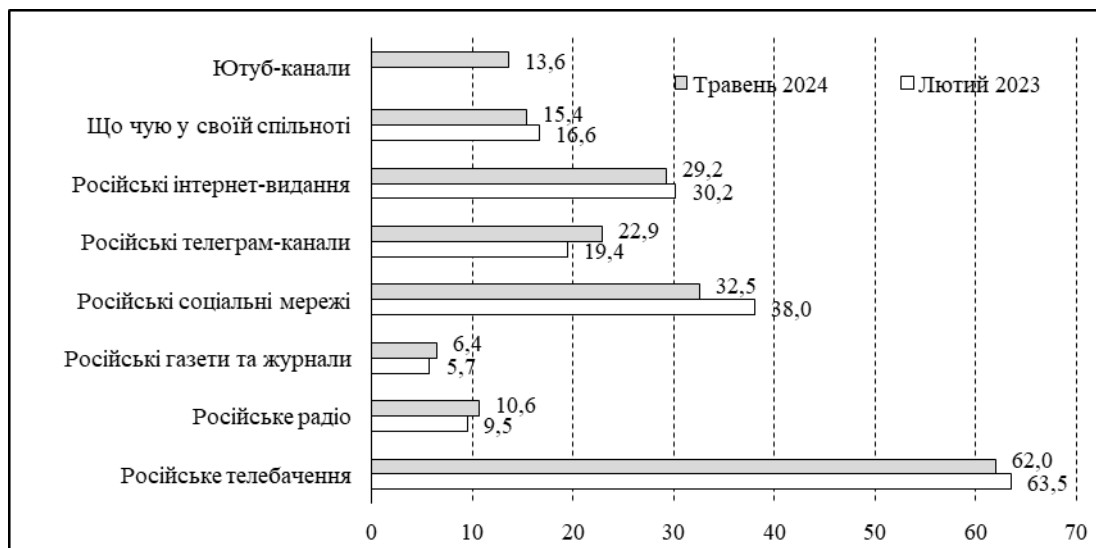

Рис. 7. Розподіл відповідей респондентів на запитання: “На які із зазначених джерел Ви найчастіше покладаетесь у пошуках інформації?”, Росія, %

Висновки. Від відповіді на ці запитання залежить імовірність закінчення війни перемогою. Перемогою буде те, що українці погодяться вважати перемогою, і те ж саме можна сказати про поразку. Передумови для перемоги чи поразки закладаються, насамперед, у свідомості і тільки після того створюються на полі бою та за столом перемовин. Тому важкі питання варто ставити та обговорювати, не очікуючи, що відповіді на них з'являться спонтанно, і найголовніше з них – про варіанти закінчення війни, на які українське суспільство може бути згодне.

Немає сумнівів, що суспільство погодиться на перемогу за “формулою В. Зеленського”, проте досягнення повної та безумовної перемоги сьогодні залишається віддаленою перспективою. З одного боку, такий сценарій потребує значних ресурсів, насамперед людських, адже солдат у Росії значно більше, навіть якщо не рахувати російський Далекий Схід. З іншого боку, повна перемога неможлива без продовження та збільшення як військової, так і політичної міжнародної підтримки, адже Україна має обмежені важелі впливу на міжнародному рівні, і тут ситуація із затримкою військової допомоги від США наприкінці 2023 р. була цілком показовою.

Інтерв'ю В. Зеленського газеті “The New York Times” у травні 2024 р. свідчить, що цілковито впевненості у непохитності та щирості позиції всіх міжнародних партнерів у нього немає. Говорячи про своє бачення причин вторгнення Росії в Україну, він сказав: “Путін або неадекватний (irrational), або знав, що йому за це нічого не буде, а значить, були певні діалоги з іншими країнами. Проте я про це не хочу навіть думати. Тоді в нас немає партнерів, а є гра за нашою спиною. Це зрада”¹⁵. І показово, якщо варіант відмови від деяких територій в обмін на припинення війни був зовсім неприємним для більшості українців у 2023 р., то вже у 2024 р. його згодні розглядати легко або з ваганнями приблизно 40% населення України.

Нагадаємо, що Фінляндія втратила близько десятої частини своєї території за підсумками зимової війни 1939–1940 рр., розпочатої Радянським Союзом, але змогла не лише вижити як незалежна нація, але й успішно розвиватися. Проте проблема з формулою “території в обмін на мир” у тому, що немає жодних гарантій згоди на неї В. Путіна та російського населення, яке стає дедалі більш войовничо налаштованим, зокрема під впливом пропаганди війни. Навіть якщо російське керівництво погодиться на таку формулу, домовленості можуть бути порушені у будь-який момент, як це сталося с Будапештським меморандумом про безпекові “запевнення” (assurances) 1994 р. І навіть той факт, що серед респондентів, які відповіли на “5 запитань від Президента України” у жовтні 2020 р., 74,21% підтримали право України на використання безпекових гарантій, згідно з цим документом для відновлення її територіальної цілісності¹⁶, не зупинив більшу агресію, а нині “запевнень” точно не вистачить.

Угоди про співробітництво у сфері безпеки, які Україна тепер укладає із західними партнерами, не є гарантіями суверенітету: вони поки не мають стосунку до виконання потенційних домовленостей із Росією. Питання, чи можливо за допомогою та-

¹⁵ Transcript of Volodymyr Zelensky's Interview with The Times. *The New York Times*. 21.05.2024. URL: <https://www.nytimes.com/2024/05/21/world/europe/zelensky-interview-times-transcript.html>

¹⁶ Дорош С. “Слуга народу” показала результати опитування Зеленського: що далі.

ких угод отримати чіткі гарантії, а не “запевнення”, залишається відкритим, і не слід виключати, що саме у цьому напрямі варто шукати “план Б” закінчення війни.

Повертаючись до дослідницького питання про вплив громадської думки на хід війни, можна дійти висновку, що громадська думка в Україні дійсно має власну динаміку та відрізняється від офіційної позиції, на відміну від Росії. Така ситуація має свої переваги та недоліки. З одного боку, можливість висловлюватися щодо суспільно важливих питань без обмежень і критикувати є важливим елементом демократії навіть в умовах війни. Коли медіа та соціальні мережі поширили інформацію про скаргу, подану підлеглим проти командувача¹⁷, В. Зеленський швидко звільнив високопосадовця. Військовослужбовець, який подав скаргу, розумів можливі наслідки для себе. М. Фуко писав, що говорити правду завжди пов’язано з ризиком “ворожнечі, війни, ненависті та смерті” [18, р. 25], а в умовах війни цей ризик дедалі зростає. І важливо, що сьогодні Президент України продовжує прислухатись до громадської думки. З іншого боку, громадська думка може змінитись у напрямі, який ускладнить повернення усіх окупованих Росією українських територій. Крім того, представники української влади можуть виявитись недостатньо готовими до змін у масових політичних настроях. І у такому контексті виникає запитання, чи не варто не лише прислухатись до громадської думки, але й впливати на її динаміку.

З цієї точки зору показовою є ситуація із месенджером “Телеграм”, який завдяки більш ліберальній порівняно з іншими соціальними мережами політиці щодо контенту [19] став для українців основним джерелом інформації про війну (рис. 5). За його допомоги можливо не тільки впливати на громадську думку в Україні, але й спробувати дістатись до російської аудиторії.

Сьогодні в Україні, зокрема серед соціологів, поширеною є точка зору, згідно з якою громадська думка в Росії не має значення для України: мовляв, потрібно не витратити зусилля на російську аудиторію, а мінімізувати контакти з нею сьогодні та в майбутньому, а за наявності гарантій суверенітету України росіяни “можуть робити у себе, що хочуть”. Такий підхід може бути прийнятним саме за наявності надійних гарантій суверенітету, таких як членство в НАТО, проте сьогодні такі гарантії відсутні і навряд чи можуть бути отримані до досягнення перемоги у війні. У таких умовах контрпропаганда серед російської аудиторії потрібна саме як засіб наближення перемоги. Адже не дарма пропаганда та контрпропаганда вважаються такими ж важливими елементами військової стратегії, як дії на полі бою або економічні санкції [20, р. 9]. Це особливо важливо, оскільки російська влада поки що не обмежує доступ до мережі “Телеграм”: порівняно з 2023 р. розмір аудиторії російських телеграм-каналів теж збільшився (рис. 7).

Без цілеспрямованої роботи з російською аудиторією досягнути перемоги буде важко. За даними Левада-Центру, переважна більшість росіян (78,7%) продовжують підтримувати війну, що є наслідком серед іншого пропаганди війни. Надія на те, що вони змінять свою думку без доступу до альтернативних джерел інформації, така ж марна, як і у випадку нацистської Німеччини.

¹⁷ Романенко В. Начштабу “Азова” подав заяву в ДБР на генерала Содоля. *Українська Правда*. 24.06.2024. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2024/06/24/7462293/>

Список використаних джерел

1. Gallup G. How important is public opinion in time of war? *Sociology: Theory, Methods, Marketing*. 2022. Vol. 4.
2. Berinsky A.J. Public Opinion and International Conflict. *Emerging Trends in the Social and Behavioral Sciences* / ed. by R.A. Scott and S.M. Kosslyn. John Wiley & Sons, 2015. <https://doi.org/10.1002/9781118900772.etrds0267>
3. Chan S., Safran W. Public Opinion as a Constraint against War: Democracies' Responses to Operation Iraqi Freedom. *Foreign Policy Analysis*. 2006. Vol. 2. Issue 2. <https://doi.org/10.1111/j.1743-8594.2006.00024.x>
4. Tomz M., Weeks J.L.P., Yarhi-Milo K. Public Opinion and Decisions About Military Force in Democracies. *International Organization*. 2020. Vol. 74. No. 1. <https://doi.org/10.1017/S0020818319000341>
5. Mueller J. Trends in Popular Support for the Wars in Korea and Vietnam. *American Political Science Review*. 1971. Vol. 65. No. 2. <https://doi.org/10.2307/1954454>
6. Kizilova K., Norris P. 'Rally around the flag' effects in the Russian – Ukrainian war. *European Political Science*. 2023. <https://doi.org/10.1057/s41304-023-00450-9>
7. Longo M. From Sovereignty to Imperium: Borders, Frontiers and the Specter of Neo-Imperialism. *Geopolitics*. 2017. Vol. 22. No. 4. <https://doi.org/10.1080/14650045.2017.1355785>
8. Oleinik A., Paniotto V. Propaganda channels and their comparative effectiveness: The case of Russia's war in Ukraine. *International Sociology*. 2024. Vol. 39. No. 3. <https://doi.org/10.1177/02685809241232637>
9. Knightley P. *The First Casualty: The War Correspondent as Hero, Propagandist, and Myth-maker from the Crimea to the Gulf War II*. London: André Deutsch, 2003.
10. Paniotto V. Methods for Data Quality Assessment in Wartime Surveys in Ukraine. *Ukrainian Analytical Digest*. 2024. No. 6 (May). URL: <https://css.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-securities-studies/pdfs/UkrainianAnalyticalDigest006.pdf>
11. Gallup G. The Quintamensonal Plan of Question Design. *The Public Opinion Quarterly*. 1947. Vol. 11. No. 3. <https://doi.org/10.1093/poq/11.3.385>
12. Grushetskyi A., Paniotto V. War and the Transformation of Ukrainian Society (2022–23). Stuttgart: Ibidem, 2024.
13. Черниш Н. Особливості розвитку української соціології в умовах війни. *Український соціум*. 2022. № 4 (83). <https://doi.org/10.15407/socium2022.04.009>
14. Alexseev M.A., Dembitskyi S. Victory-in-freedom: Ukraine's democratic resilience in the face of war. *Sociology: Theory, Methods, Marketing*. 2024. Vol. 2. <https://doi.org/10.15407/sociology2024.02.40>
15. Oleinik A. A comparison of two text specificity measures analyzing a heterogenous text corpus. *Glottometrics*. 2023. Vol. 54. https://doi.org/10.53482/2023_54_404
16. Subtelny O. *Ukraine: A History*. Fourth edition. Toronto: University of Toronto Press, 2009.
17. Oleinik A. A Comparative Analysis of Political and Media Discourses about Russia's Invasion of Ukraine. Cham: Palgrave Macmillan, 2024. <https://doi.org/10.1007/978-3-031-51154-7>
18. Foucault M. *The Courage of Truth (The Government of Self and Others II)*. Lectures at the Collège de France, 1983–1984. Basingstoke and New York: Palgrave Macmillan, 2011.
19. Nazaruk T. Subscribe and Follow: Telegram and Responsive Archiving the War in Ukraine. *Sociologica*. 2022. Vol. 16. No. 2. <https://doi.org/10.6092/issn.1971-8853/15339>
20. Lasswell Harold D. *Propaganda technique in the World War*. New York: Peter Smith, 1938.

Надійшла 26.07.2024
Прорецензована 09.09.2024
Доопрацьована 12.09.2024
Підписана до друку 15.10.2024

References

1. Gallup, G. (2022). How Important is Public Opinion in Time of War? *Sociology: Theory, Methods, Marketing*, 4.
2. Berinsky, A.J. (2015). Public Opinion and International Conflict. In R.A. Scott, S.M. Kosslyn (Eds.), *Emerging Trends in the Social and Behavioral Sciences*. John Wiley & Sons. <https://doi.org/10.1002/9781118900772.etrds0267>
3. Chan, S., Safran, W. (2006). Public Opinion as a Constraint against War: Democracies' Responses to Operation Iraqi Freedom. *Foreign Policy Analysis*, 2 (1). <https://doi.org/10.1111/j.1743-8594.2006.00024.x>
4. Tomz, M., Weeks, J.L.P., Yarhi-Milo, K. (2020). Public Opinion and Decisions About Military Force in Democracies. *International Organization*, 74 (1). <https://doi.org/10.1017/S0020818319000341>
5. Mueller, J. (1971). Trends in Popular Support for the Wars in Korea and Vietnam. *American Political Science Review*, 65 (2). <https://doi.org/10.2307/1954454>
6. Kizilova, K., Norris, P. (2023). 'Rally around the flag' Effects in the Russian–Ukrainian War. *European Political Science*. <https://doi.org/10.1057/s41304-023-00450-9>
7. Longo, M. (2017). From Sovereignty to Imperium: Borders, Frontiers and the Specter of Neo-Imperialism. *Geopolitics*, 22 (4). <http://dx.doi.org/10.1080/14650045.2017.1355785>
8. Oleinik, A., Paniotto, V. (2024). Propaganda Channels and Their Comparative Effectiveness: The Case of Russia's War in Ukraine. *International Sociology*, 39 (3). <https://doi.org/10.1177/02685809241232637>
9. Knightley, P. (2003). *The First Casualty: The War Correspondent as Hero, Propagandist, and Myth-maker from the Crimea to the Gulf War II*. London: André Deutsch.
10. Paniotto, V. (2024). Methods for Data Quality Assessment in Wartime Surveys in Ukraine. *Ukrainian Analytical Digest*, 6 (May). <https://css.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-securities-studies/pdfs/UkrainianAnalyticalDigest006.pdf>
11. Gallup, G. (1947). The Quintamensional Plan of Question Design. *The Public Opinion Quarterly*, 11 (3). <https://doi.org/10.1093/poq/11.3.385>
12. Grushetskyi, A., Paniotto, V. (2024). War and the Transformation of Ukrainian Society (2022–23). Stuttgart: Ibidem.
13. Chernysh, N. (2022). Development specifics of Ukrainian sociology under the Russian-Ukrainian war. *Ukr. socium – Ukrainian Society*, 4 (83), 9-27. <https://doi.org/10.15407/socium2022.04.009> [in Ukrainian]
14. Alexseev, M.A., Dembitskyi, S. (2024). Victory-in-freedom: Ukraine's democratic resilience in the face of war. *Sociology: Theory, Methods, Marketing*, 2. <https://doi.org/10.15407/sociology2024.02.40>
15. Oleinik, A. (2023). A comparison of two text specificity measures analyzing a heterogenous text corpus. *Glottometrics*, 54. https://doi.org/10.53482/2023_54_404
16. Subtelny, O. (2009). *Ukraine: A History*. Fourth edition. Toronto: University of Toronto Press.
17. Oleinik, A. (2024). A Comparative Analysis of Political and Media Discourses about Russia's Invasion of Ukraine. Cham: Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-3-031-51154-7>
18. Foucault, M. (2011). *The Courage of Truth (The Government of Self and Others II)*. Lectures at the Collège de France, 1983-1984. Basingstoke and New York: Palgrave Macmillan.
19. Nazaruk, T. (2022). Subscribe and Follow: Telegram and Responsive Archiving the War in Ukraine. *Sociologica*, 16 (2). <https://doi.org/10.6092/issn.1971-8853/15339>.
20. Lasswell, Harold D. (1938). *Propaganda Technique in the World War*. New York: Peter Smith.

Received on July 26, 2024

Reviewed on September 9, 2024

Revised on September 12, 2024

Signed for printing on October 15, 2024

Signed for printing on October 25, 2024